

Bu makale benzerlik taramasına tabi tutulmuştur.
Araştırma Makalesi/ Research Article

XVIII. YÜZYIL'DA AFYONKARAHİSAR'DAKİ EĞİTİM KURUMLARI, VAKIFLAR VE VAKIF GÖREVLİLERİ (HURUFAT DEFTERLERİNE GÖRE)*

M. Murat ÖNTUĞ** Halime YİĞİT***

Öz

Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde vakıf sisteminin gelişmesi, şehirlerin sosyokültürel alanda gelişmelerine büyük katkı sağlamıştır. Vakıfların siyasi, ticari, iktisadi, içtimai, eğitim ve kültür açısından önemli görevleri bulunmaktadır. Bu çalışmamızda XVIII. yüzyılda Afyonkarahisar şehrinin gelişimine etkisi bulunan eğitim kurumları, vakıflar ve vakıf görevlileri hakkında bilgi verilmeye gayret edilmiştir. Çalışmamızın ana kaynağı olarak Vakıflar Gelen Müdürlüğü arşiv kaynaklarından Hurufat Defterleri kullanılmıştır. Bu kaynaklar XVIII. yüzyıl Afyonkarahisar'ının dinî, kültürel, sosyal ve iktisadi durumlarının ortaya konulabilmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Afyonkarahisar kazasına ait toplam yirmi bir adet defter incelenmiştir. Bu belgelerin tamamı XVIII. yüzyılda Afyonkarahisar'ın merkez mahalleleri ile çevresinde bulunan köy ve kasabalara ait kayıtlardan oluşmaktadır. Defterlerin tamamının tasnifi yapılarak Afyonkarahisar'da bulunan eğitim kurumları, vakıflar ve vakıf görevlilerinin ücretleri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Afyonkarahisar, Hurufat Defterleri, Eğitim Kurumları, Vakıf.

Abstract

The development of the foundation system in the Seljuk and Ottoman periods contributed to the development of the cities in the socio-cultural field. Private Foundations have important political, commercial, economic, social, educational and cultural functions. In our study, information about educational institutions, foundations and foundation officials investigated which had an impact on the development of the city of Afyonkarahisar in the 18. century. As the main source of the study, Hurufat Books were used which are supplied by archive sources of the Directorate of Vakıflar. These sources have great importance in terms of revealing the religious, cultural, social and economic conditions of the 18. century for the Afyonkarahisar. Twenty-one notebooks belonging to the Afyonkarahisar district were examined. All of these documents consist of records belonging to the central neighborhoods of Afyonkarahisar and the villages and towns around it for the 18. century. All the notebooks were classified and the cost of educational institutions, foundations and officials in Afyonkarahisar were determined.

Keywords: Afyonkarahisar, Hurufat Notebooks, Educational Institutions, Foundation.

GİRİŞ

Karahisar tarihinin MÖ III. bine kadar uzandığı bilinmektedir (Şahin, 2002:40). Şehrin adının, Hititler döneminde *Hapanova*, Bizanslılar döneminde *Akreinos*, Türkler

*Bu makale Prof. Dr. M.Murat ÖNTUĞ'un danışmanlığında Halime YİĞİT tarafından hazırlanan Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilen "Hurufat Defterlerine Göre Afyonkarahisar Şehri (XVIII. Yüzyıl)" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Prof. Dr., Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, muratmustafa.ontug@usak.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0243-4091>.

*** Doktora Öğrencisi, Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı halimeyigit@outlook.com, <https://orcid.org/0000-0002-7466-7751>.

tarafından feth edildikten sonra Karahisar-ı Devle ve Karahisar-ı Sahib olarak anıldığı bilinmektedir (Yılmaz, b.t.y.:10). Afyonkarahisar (Karahisar-ı Sahib) şehri, Karahisar ismini, şehrin ortasındaki kayaların renginden ve üstünde bulunan hisardan almaktadır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin son dönemlerinde yaşayan ve Moğol istilası sırasında şehre sığınan, Sahib Ata Fahreddin Ali'den dolayı da "Sahib" ismiyle anıldığı düşünülmektedir (Emecen, 1988: 443).

Afyonkarahisar, Türkler tarafından fethedilmeden önce, Hitit, Frig, Lidya, Pers, Makedonya, Selefkos, Bergama, Roma ve Bizans medeniyetleri hüküm sürmüşlerdir. Malazgirt Zaferi'nin ardından Anadolu'da Türk fetihlerinin ilerlemesi ile 1077 senesinde Emir Sanduk'un, emrindeki Türk birlikleriyle Dazkırı dışında Akdağ'a kadar olan alanların fethi ile Afyonkarahisar'da Türk iskânı başlamıştır. Türk-Bizans sınırına yakın olduğundan sıkça Bizans tacizlerine maruz kalan şehirde, Miryokefalon Zaferi'yle (1176) kesin olarak Türk hakimiyeti sağlanmıştır (Yılmaz, b.t.y.:10-11).

Anadolu Selçukluları döneminde şehre çok önem verilmiş, mevcut kaleler onarılmış veya yeniden yapılmıştır. Cami, türbe, medrese, kervansaray, han, su yolu gibi yapılar inşa edilmiştir. 40 direkli Ulu Cami, Sahipata Kervansarayı, Taş Külliye, Ebheri ve Kureyş Türbeleri döneme ait önemli yapılarıdır (TCKTB, 2020). Germiyanoglu II. Yakup Bey'in vasiyeti ile Osmanlı egemenliğine giren şehir, Karamanoğulları tarafından saldırılara maruz kalmış, Karamanoğullarının II. Mehmet tarafından ortadan kaldırılması ile kesin olarak Osmanlı hakimiyetine girmiştir. XV. yy itibariyle Osmanlı'da gelişen kültür ve sanat burada da varlığını göstermiş, şehirde kentleşme oluşmuş, muhassıllık, mutasarrıflık ve kadılık olarak idari merkez konumuna gelmiştir. Sultan Divani (Mehmet Semai) ile Mevlevilik en üst seviyeye ulaşmış, Karahisar adı İslâm dünyasında duyurulmuştur. Şemsettin Karahisari ve Ahmet Karahisari gibi kültür ve sanat adamları Karahisar adıyla anılmışlardır (TCKTB, 2020).

Selçuklu Devleti'nin uç vilayetlerinden biri olan Afyonkarahisar, Osmanlı Devleti'nde Karahisar ve Karahisar-ı Sahib adlarıyla Anadolu Beylerbeyliği sancaklarından biri olmuştur. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yeni bir teşkilatlanması olana kadar Anadolu Eyaleti'nin sancağı olarak kalmıştır (Yılmaz, b.t.y.:12). Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde Karahisar'dan bahsederken; Afyon halkına galib, şehre Karahisar-ı Sahib denildiğini yazmaktadır. Osmanlı Devleti'nde bulunan altı karahisar kalesinden biri olan Karahisar-ı Sahib, Osmanlı'nın Anadolu Sancaklarından biridir (Evliya Çelebi, 2003:18).

Afyonkarahisar'da mahallelere girip çıkanların denetlenebilmesi için ve asayişin henüz sağlanmadığı dönemlerde, mahallelerin duvarlarla ayrılarak çıkmaz sokaklar yapılmasından dolayı sokakları dardır. XII. yüzyıl ortalarına kadar kale içi yerleşimin devam ettiği şehirde, XIII. yüzyıldan itibaren kale dışına yerleşilmeye başlanmıştır. İlk olarak kalenin güneybatı tarafına mahalleler kurulmaya başlanmış, ardından doğu ve güney olarak devam etmiştir. XVI. yüzyılda 35 mahalleye ulaşan şehir, XVII. yüzyıla kadar gelişerek 42 mahalleye ulaşmıştır (Emecen, 1988:444). Hurufat defteri kayıtlarında XVIII. yüzyılda tesbit edilen mahalle sayısı ise 30'dur. Nüfusun çoğunluğu Müslümanlardan oluşurken Hristiyan ve Yahudi tebası da bulunmaktadır.

1.EĞİTİM KURUMLARI

İslâm kültüründe eğitime karşılık olarak terbiye ifadesi ile beraber te'dip, tezhip, tedris, tezkiye, irşad, siyaset kelimeleri de kullanılmıştır. Öğretime karşılık olarak da tâlim

ve tahsil kelimelerinin kullanıldığı görülür. İlm kökünden gelen talim; bilgi vermek, ders okutmak anlamlarına gelmektedir. Öğretme işini yapan muallim, öğrenen kişi müteallim olarak tanımlanırken, eğitim, karakter ve davranış üzerinde etkili olup değer ve beceri kazandırmayı amaçlar. Öğretim, genç nesillere insanlığın sahip olduğu bilgileri kazandırmayı hedefler (Kazıcı ve Ayhan, 2010:515-516).

Mekteb, sözlük anlamı yazmak olan ketb kökünden gelmektedir ve okul demektir (Bozkurt, 2004:5). Mekteb için, Abbasiler’de “küttab” Selçuklular, Karahanlılar ve Osmanlılarda “sıbyan mektebi” ifadeleri kullanılmıştır. Zamanla Osmanlılar “darülim, darü’tta’lim, mahalle mektebi, muallimhane, makteb-i ibtidaiyye, taş mektep” isimlerini de kullanmışlardır. Bu mektep hocalarına muallim, yardımcılarına kalfa veya halife denilirdi (Baltacı, 2004:6).

Osmanlıda örgün eğitim kurumlarının sivil ve askeri olarak iki farklı alanda şekillendiği görülür. Sivil eğitim kurumları; orta ve yüksek derece eğitim kurumları olan medreseler ile ilk seviyede eğitim verilen, 5-6 yaş gurubundaki çocuklara basit matematik bilgisi ve okuma-yazmanın öğretildiği sıbyan mektepleridir (Baltacı, 830-831). Bu çalışmamızda, Afyonkarahisar’a ait Hurufat defteri kayıtlarında adı geçen, sivil eğitim kurumları olan, mektep ve medreseleri inceleyeceğiz.

1.1. MEDRESLER

Medreseler, vakıf kurumları olduğu için, işleyişi, mali kaynaklarının kullanılması ve denetlenmesi işi vakıf kurallarına göre yapılmaktadır. Ancak konu toplumsal bir kurum olduğu ve toplumun eğitimiyle ilgili olduğundan, devlet tarafından denetimi sıkı tutulmuştur. İlk zamanlar kazaskere bağlı olan medreselerin yüksek dereceli olanları, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren şeyhülislama verilirken diğerleri kazaskere bağlı kalmıştır (İpşirli, 2003:330). Temel unsurunu müderris oluşturduğundan, talebelerin hangi medresede okuduğundan çok hangi hocadan ders aldığı önemlidir. Dersler sabah ve ikinci namazından sonra, haftanın beş günü şeklinde yapılır, salı ve cuma günleri tatil olurdu (İpşirli, 2003:30-31). İslâmiyetin kabulü ile ilk kez ortaya çıkan ve kısa sürede yayılan medreseler, düzenli, planlı ve güçlü bir eğitim-öğretim sistemi ile eğitime yeni özellikler kazandırmıştır (Akyüz, 2008:19).

1.1.1. Alaca Medrese / Umur Bey Medresesi

Vakfiyesinden anlaşıldığı üzere medrese, Timurtaş Paşa oğlu Umur Bey tarafından 1455 senesinden önce yaptırılmıştır (Oocities, 2021). Umur Bey’in doğumu ile ilgili bir bilgi yoktur. Babası Kara Timurtaş Paşa Yıldırım Bayezid’in vezirlerindedir. II. Murad döneminde siyasi başarılarla da imza atan Umur Bey, daha çok imar faaliyetleri ve kültür-sanat alanlarında etkinlikler göstermiş ve bu yönleriyle tanınmıştır (Keskin, 2019:122-123). Alaca Medrese [Umur Bey Medresesi], Osmanlı Döneminin ilk medreselerindedir. Umur Bey’in inşâ ettirdiği; At Pazarı Medresesi, Alaca Medrese ve Umur Bey Medresesi gibi çeşitli isimlerle anılan medrese, Umur Bey Külliyesi içerisinde (Karazeybek vd., 2005:59). 1676 yılında harap olarak yıkılan medresenin yerine Kaymakam Mehmet Bey tarafından Dehşeti Medresesi olarak da bilinen Kadirî Tekkesi yapılmıştır (İlgar, 1990:107). Söz konusu tekke, Osmanlı Dönemine ait günümüze ulaşamayan eserlerdendir. Zilhicce 1125 [Aralık-Ocak 1713-1714] tarihinde Alaca Medresenin tayin ile mütevellisi olan Müftü İsmail vefat etmiş, yerine Müftü Mehmet atanmıştır (VAD, nr:1107/91). Cemaziyelevvel 1140 [Aralık-Ocak 1727-1728] tarihinde Umur Bey Medresesinde, talebeden Süleyman’ın ferağından [çekilmesinden] yerine İbrahim arzı ile, Receb geçmiştir (VAD, nr:1128/85). Şevval 1162 [Eylül-Ekim 1749] tarihinde üç akçe ile Umur Bey

Medresesinin talebesi olan Receb vefat etmiş, oğlu Mehmed vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1112/73).

1.1.2. Cacabey Medresesi

“Caca” isminin İlhanlı soyundan gelen bir aşiretin ismi olduğu düşünülmele birlikte, “caca oğlu”, “caca neslinden olan” olarak kullanıldığı da iddia edilmektedir. Zeki Velidi Togan ise “caca” sözcüğünü Moğolca “çaça” sözcüğü ile açıklamaya çalışmıştır (Şimşek, 2006:10-11). Cacabey ise, Bahaeddin Caca oğlu Nureddin Cibril’dir. Kırşehir emiri olarak bilinen Cacabey’in, Kırşehir emiri olmadan önce Eskişehir emirliği yapmış olabileceği düşünülmektedir. Hakkında çok sağlam bilgiler bulunmayan Cacabey, Selçuklular Döneminde Anadolu’nun çeşitli yerlerinde çıkan isyanları bastırmıştır (Şimşek, 2006:11). Afyonkarahisar Hurufat defteri kayıtlarında rastladığımız Cacabey Medresesinin de bu kişiyle bağlantılı olduğu düşünülebilir. Ramazan 1117 [Aralık-Ocak 1705-1706] tarihinde Caca Bey Medresesinde mutasarrıf olan Yusuf’a; Ali, Mustafa, Hüseyin ve Caca Bey gadr [zulüm, haksızlık] etmişler, vazife Yusuf’a verilmiştir (VAD, nr:1107/89).

1.1.3. Fazlullah Paşa Medresesi

Fazlullah Paşa adında bir kişi tarafından yaptırılan medresenin tam olarak nerede olduğu ile ilgili bir bilgi yoktur. Hurufat defteri kayıtlarından 1704 tarihinde harap durumda olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Muharrem 1116 [Mayıs-Haziran 1704] tarihinde Fazlullah Paşa Medresesi harap durumda olduğundan kimse rağbet etmemiş, İsmail görevlendirilmiştir (VAD, nr:1107/88). Zilkade 1197 [Eylül-Ekim 1783] tarihinde Fazlullah Paşa’nın bina eylediği medresede müderris olan İsmail vefat etmiş, boş kalan göreve İbrahim dilekçe vermiş ve Şeyhülislam Molla Dürrizade Seyyid Mehmed Abdullah Efendi Hazretlerinin işaret-i aliyeleri ile bu görev kendisine tevcih [memuriyet verme] buyrulmuştur (VAD, nr:1111/58).

Tablo 1: Medreselerin; mevkii, kurucuları ve kuruluş tarihleri

Medresenin Adı	Mevkii	Kurucusu	Kuruluş Tarihi
Alaca / Umur Bey Medresesi	-	Umur Bey	1455’ten önce
Cacabey Medresesi	-	-	-
Fazlullah Paşa Medresesi	-	Fazlullah Paşa	1704’ten önce

1.2. MEKTEBLER – MUALLİMHANELER

Mekteplerin ilk örnekleri olan küttaplarda sadece erkeklere ders verilirken Osmanlı devrinde kız çocuklarına da ders verilmektedir. Sıbyan mekteplerinin, kız ve erkeklere ayrı eğitim verenlerin yanında kız-erkek karışık eğitimin olduğu da görülmektedir. Mekteplerin tahsil süresi dört yıldır. Genel itibari ile Kur’an-ı Kerim öğretimi esas alınmakla birlikte değişik İslam ülkelerinde farklılık gösterir. Osmanlı sıbyan mekteplerinin başlangıçtan 1924’e kadar değişip geliştiği görülür (Baltacı, 2004:6-7).

Mektep, Arapça ke-te-be kökünden türetilmiş, yazı yazma öğrenilen yer anlamına gelmektedir. Ancak daha çok Kur’an öğrenilen yer olarak kullanılmıştır. Mekteplerde öğretimin belirli bir süresi yoktur, sabah erken başlayan dersler küçük bir öğle arasından sonra ikindiye kadar devam etmektedir. Sıbyan mekteplerinde eğitim ve öğretimin esasını din ve ahlakın öğretilmesi oluşturmaktadır. İdareden müftü ve şeyhülislamın sorumlu

olduğu mekteplerin, belli bir yönetmeliği ve belirli bir eğitim programı yoktur. Okulu bitirmenin esası ise, Kur'an-ı Kerim'i en az bir kere hatmetmiş olmaktır. Mekteplerin en büyük özelliklerinden biri de öğrencileri; birbirlerine karşı sevgi, büyüklerine karşı saygı disipliniyle yetiştirmeye yönelik olmalarıdır (Doğan, 1997:414-415). Aşağıda, XVIII. yüzyıl Afyonkarahisar'ındaki mektepler hakkında bilgi verilmektedir.

1.2.1. Abdullah Efendi Muallimhânesi

1666 (H. 1077) yılında Nakipoğlu Abdullah Efendi adında bir zat tarafından yaptırıldığı bilinen muallimhâne, 18. yüzyılda Afyonkarahisar'da bulunan önemli vakıf eserlerden biridir. XX. yüzyıl başlarında şehirde çıkan büyük yangında yanan muallimhane, günümüz Tarım İl Müdürlüğü bahçesinde bulunmaktaydı (Oocities, 2021). Rebiülevvel 1141 [Ekim-Kasım 1728] tarihinde Abdullah Efendi'nin bina eylediği mektepte, iki buçuk akçe ile halife olan Mehmed'in vefatı üzerine Nâib Seyyid Mehmed Emin arzı ile Hafız Ali vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1139/124). Cemaziyelevvel 1148 [Eylül-Ekim 1735] tarihinde Abdullah Efendi'nin bina eylediği mektepte iki akçe ile halife olan Hafız Ali'nin görevden çekilmesi ile yerine Nâib Seyyid Halil arzı ile Ahmed Halife atanmıştır (VAD, nr:1109/95). Cemaziyelahir 1151 [Eylül-Ekim 1738] tarihinde Abdullah Efendi Muallimhânesinin iki buçuk akçe ile halifesi olan Ebu Bekir'in görevden çekilmesi ile yerine Ahmed Halife atanmıştır (VAD, nr:1109/98). Rebiülevvel 1185 [Haziran-Temmuz 1771] tarihinde Abdullah Efendi Mescidi ve Mektebinin günlük nim (yarım) akçe ile tamcısı ve günlük bir akçe ile kayyumu olan İbrahim, çocuğu olmadığı halde vefat etmiştir. Boş kalan göreve babası Ahmed atanmıştır (VAD, nr:1114/17).

1.2.2. Abdürrahim Efendi Muallimhânesi

Abdürrahim Mısırî Camii yakınlarında olduğu düşünülen muallimhâne, 15. yüzyılda Abdürrahim Efendi tarafından yaptırılmış olabilir (Karazeybek vd., 2005:268). 18. yüzyılda da varlığını sürdüren muallimhâne Afyonkarahisar'ın önemli müesseselerindedir. Şaban 1176 [1763 Şubat-Mart] tarihinde Abdürrahim Efendi Muallimhânesinin günlük beş akçe ile muallim-i sıbyanı olan Hafız Ali Halife'nin vefatı üzerine, oğlu Abdullah Halife muallim-i sıbyan olarak atanmıştır (VAD, nr:1108/49). Rebiülevvel 1184 [Haziran-Temmuz 1770] tarihinde Şeyh Abdürrahim Efendi Mektebinde günlük bir akçe ile muallim-i sıbyan olan Ahmet vefat etmiş, boş kalan göreve oğlu Hüseyin, Nâib Ömer arzı ile vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1125/31).

1.2.3. Darü'l-Kurra Muallimhânesi

Kur'an-ı Kerim ilminin ihtisas düzeyinde öğretildiği mektepler Darü'l-kurralardır. Darü'l-kurra sözcüğü; mekan, ev, yer anlamlarına gelen "dâr" kelimesi ile okuyan anlamındaki "karî" kelimesinin çoğulu "kurra" kelimelerinden türetilmiştir (Bozkurt, 1993:543). Afyonkarahisar'da Egeste Mahallesi Darü'l-kurrası ve Abdi Kadı Darü'l-kurrası olmak üzere iki tane Darü'l-kurra bulunduğu bilinmektedir (Karazeybek vd., 2005:261-263). Recep 1128 [Haziran-Temmuz 1716] tarihinde Darü'l-kurra Mektebinde üç akçe ile muallim-i sıbyan olan Halil'in vazifeden çekilmesi üzerine nâib arzı ile İsmail vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1107/92). Zilhicce 1182 [Nisan-Mayıs 1769] tarihinde Dar'ül-kurra Muallimhânesinin günlük üç akçe ile muallim-i sıbyanı olan Osman'ın görevden çekilmesi üzerine, İbrahim oğlu Osman berat ile vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1125/30). Muharrem 1184 [Nisan-Mayıs 1770] tarihinde Darü'l-kurra Muallimhânesinin günlük üç akçe ile muallim-i sıbyanı olan İbrahim oğlu Osman vefat etmiş, boş kalan göreve, Nâib Ömer arzı ile oğlu Mustafa getirilmiştir (VAD, nr:1125/31). Cemaziyelevvel 1188 [Temmuz-Ağustos 1774] tarihinde Ashab-ı Hayratın bina eylediği Darü'l-kurra Muallimhânesinin üç akçe ile muallim-i sıbyanı olan Mustafa'nın beratı yenilenmiştir (VAD, nr:1216/18).

1.2.4. Hacı Abdi Muallimhânesi / Mektebi

Semerciler Sûkunda [Çarşısında] bulunmaktadır. Mektep ihtiyaçlarının ve mektep görevlilerinin ücretlerinin karşılanabilmesi için kurulan bir vakfı bulunmaktadır (Yiğit, 2019:58). Cemaziyelahir 1149 [Ekim-Kasım 1736] tarihinde Hacı Abdi Mektebi Vakfının tevliyeti vakıf sahibinin evlatlarının üzerine olduğu halde, Seyyid Mehmed zorla kendi üzerine berat ettirmiş, Nâib Eminzade Mustafa arzı ile görev, evlad-ı vakıfdan İsmail oğlu Hüseyin'e verilmiştir (VAD, nr:1109/96). Muharrem 1157 Cemaziyelahir [Şubat-Mart 1744] tarihinde Hacı Abdi Muallimhânesinde muallim-i sıbyan olan Mehmed Halife'nin rızası ile görevi bırakması üzerine Halil Halife vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1112/70). 1186 [Ağustos-Eylül 1772] tarihinde Hacı Abdi Mektebinin, atama ile muallim-i sıbyanı ve vakfın mütevellisi olan Mustafa'nın görevden çekilmesi üzerine, Nâib Hafız Ali arzı ile Hafız Hacı Musa vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1115/15).

1.2.5. Hacı Bayram Mektebi / Muallimhânesi

1698 tarihli bir Hurufat defteri kaydından mektebin Ardıç Mahallesinde bulunduğu bilgisine ulaşılmıştır. Hacı Bayram adında bir kişi tarafından yaptırılmış olabilir. Zilhicce 1109 [Haziran-Temmuz 1698] tarihinde Ardıç Mahallesinde bulunan Hacı Bayram Mektebinde, bir buçuk akçe ile halife olan ve senede dört hatm-i şerif etmek üzere görevlendirilen Ali'dir (VAD, nr:1140/284). Cemaziyelahir 1168 [Mart-Nisan 1755] tarihinde Hacı Bayram Mektebinin mullim-i sıbyanı Mehmed'in vazifesi yenilenmiştir (VAD, nr:1110/5). Rebiülahir 1188 [Haziran-Temmuz 1774] tarihinde Hacı Bayram Binası Mektebi Vakfı mahsulünden, günlük beş akçe ile muallim-i sıbyan olan Mehmed'in vazifesi yenilenmiştir (VAD, nr:1216/18).

1.2.6. Hacı Mehmet Ağa Muallimhânesi (Tüfekçi Mehmet)

Karahisar Dizdârı Hacı Mehmed Ağa'nın evinde açılan muallimhâne, Kubbeli Mahallesinde bulunmaktadır (Karazeybek vd., 2005:265). Cemaziyelahir 1124 [Temmuz-Ağustos 1712] tarihinde Tüfekçi Mehmed Muallimhânesinin muallimi olmayıp gerekli olduğundan bir akçe ile Hacı Süleyman vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1107/91). Şevval 1176 [Nisan-Mayıs 1763] tarihinde Tüfekçi Mehmet Muallimhânesinde bir akçe ile imam iken vefat eden İsmail'in çocuğu yoktur, boş kalan göreve Hacı Ali Halife getirilmiştir (VAD, nr:1108/49). Cemaziyelevvel 1185 [Ağustos-Eylül 1771] tarihinde Hacı Mehmed Ağa Muallimhânesinin, günlük iki akçe ile cüzhânı olan Ebu Bekir vefat etmiştir, çocuğu olmadığı için boş kalan göreve Ali atanmıştır (VAD, nr:1114/18). Cemaziyelahir 1188 [Ağustos-Eylül 1774] tarihinde, Hacı Mehmed Ağa Muallimhânesinde üç akçe ile halife ve bir akçe ile noktacı olan Ali'nin beratı yenilenmiştir (VAD, nr:1216/18).

1.2.7. Hacı Mustafa Mektebi (Tuzcu Hacı Mustafa Mektebi)

Tuzcu Hacı Mustafa tarafından yaptırılan mektep, Hacı Yahya Mahallesinde bulunmaktadır. Mektebin bir vakfı vardır ve bu vakfın mallarına bakma görevi, vakıf sahibinin evlatlarına aittir (VAD, nr:555/39). Bazı Hurufat defteri kayıtlarında Sinan Paşa Mahallesinde bulunduğu bahsedilmektedir (VAD, nr:1108/50). Şevval 1116 [Ocak-Şubat 1705] tarihinde Hacı Mehmed Muallimhânesinin beş akçe ile muallim-i sıbyanı Şeyh Veli'dir (VAD, nr:1107/88). Şevval 1184 [Ocak-Şubat 1771] tarihinde Hacı Mustafa Muallimhânesinde, günlük beş akçe ile muallim-i sıbyan olan Hacı Ahmed'in görevi bırakması üzerine, oğlu Mustafa'nın oğlu Ahmet atanmıştır (VAD, nr:1114/17). Cemaziyelevvel 1188 [Temmuz-Ağustos 1774] tarihinde, Hacı Mustafa Muallimhanesinde beş akçe ile muallim-i sıbyan olan Mustafa oğlu Ahmed'in beratı yenilenmiştir (VAD, nr:1216/18). Safer 1190 [Mart-Nisan 1776] tarihinde Tuzcu Hacı Mustafa Mektebinde iki akçe ile halife olan Seyyid Abdullah oğlu Seyyid Veli'nin vazifesi yenilenmiştir (VAD,

nr:1216/21). Şaban 1246 [Ocak-Şubat 1831] tarihinde el-hac Mustafa Binası Mektebi şerifinde günde yedi akçe ile muallim-i sıbyan olan Abdullah oğlu Ahmed vefat etmiş, boş kalan göreve oğlu Hafız Abdullah getirilmiştir (VAD, nr:557/15).

1.2.8. Muhyiddin (Arabî) Mektebi

1669 yılından önce, Gedik Ahmet Paşa Medresesi müderrislerinden olan Mevlana Muhyiddin Efendi tarafından yaptırılmış olabileceği tahmin edilmektedir (Karazeybek vd., 2005:268). Rebiülahir 1118 [Temmuz-Ağustos 1706] tarihinde Muhyiddin Arabi Mektebinde atama ile muallim ve müteveli olan Şaban'ın beratının yok olması üzerine berat lütfedilmiştir (VAD, nr:1107/89). Zilkade 1161 [Ekim-Kasım 1748] tarihinde Muhyiddin Arabi Mektebinde atama ile muallim ve müteveli olan Süleyman'ın görevden el çekmesi üzerine oğlunun oğlu Mahmud atanmıştır (VAD, nr:1112/73). Muharrem 1184 [Nisan-Mayıs 1770] tarihinde Muhyiddin Mektebinde günlük üç akçe ile halife olan Abdülcebbar'ın görevden çekilmesi ile Mustafa vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1125/31).

1.2.9. Musa Paşa Muallimhânesi

Ömer Paşazade Musa Paşa'nın yaptırdığı muallimhâne, Molla Bahşi Mahallesinde bulunmaktadır (Kocatepe, 2021). Ramazan 1117 [Aralık-Ocak 1705-1706] tarihinde Musa Paşa Muallimhânesi Vakfının üç akçe ile nazırı Abdülkadir'in vazifesi, eski beratı ile yenilenmiştir (VAD, nr:1107/89). Rebiülevvel 1136 [Kasım-Aralık 1723] tarihinde Musa Paşa Muallimhânesinde, günlük bir akçe ile tamcı olan Receb'in vefatı üzerine Mehmed atanmıştır (VAD, nr:1119/130). Zilkade 1147 [Mart-Nisan 1735] tarihinde Musa Paşa Mektebinde üç akçe ile halife olan Receb Halife'nin görevi bırakması üzerine, Nâib Seyyid Halil arzı ile oğlu Mehmed Halife görevlendirilmiştir (VAD, nr:1109/95). Zilkade 1171 [Temmuz-Ağustos 1758] tarihinde Musa Paşa Mektebinde üç akçe ile vakfın kâtibi olan Abdullah Halife'nin, berat ile vazifesi yenilenmiştir (VAD, nr:1110/9).

1.2.10. Süleyman Çavuş (Felezade) Muallimhânesi / Mektebi

Felezâde Süleyman Çavuş tarafından yaptırılmıştır (Yiğit, 2019:61). Mektep, Felezade Süleyman Çavuş Camii ile birlikte yapılmış olup, bu kurumlar için derenin iki tarafına mahzen, fırın ve dükkanlardan oluşan akarlar inşa edilmiş, derenin üzeri de ağaçlarla köprü şeklinde kapatılarak sebze çarşısı oluşturulmuştur. Bu sebeple buraya “otpazarı” ya da “köprübaşı” denilmektedir (Kalenderoğlu, 2020). Süleyman Çavuş Camii ile birlikte yapılmış olduğundan ve aynı isimle anıldığı göz önünde bulundurulursa Kahil Mahallesinde yer almaktadır. Zilhicce 1162 [Kasım-Aralık 1749] tarihinde Süleyman Çavuş Mektebinde üç akçe ile muallim-i sıbyan olan Süleyman oğlu Mehmed'in görevi bırakması üzerine Nâib Yusuf arzı ile Mustafa Halife vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1112/73). Şaban 1183 [Kasım-Aralık 1769] tarihinde Felezâde Mektebinde günlük bir akçe ile muallim-i sıbyan ve mescid-i şerifte müezzin olan Abdullah vefat etmiş, boş kalan göreve Nâib Ömer arzı ile büyük oğlu Mehmet gelmiştir (VAD, nr:1125/31). Rebiülevvel 1184 [Haziran-Temmuz 1770] tarihinde Süleyman Çavuş Mektebinde günlük üç akçe ile muallim-i sıbyan olan Mustafa'nın görevden çekilmesi üzerine oğlu Mahmud berat ile vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1125/31). Rebiülevvel 1185 [Ağustos-Eylül 1771] tarihinde Süleyman Çavuş Mektebinde günlük üç akçe ile muallim-i sıbyan ve Ot Bazarı Camiinde [Felezâde Süleyman Çavuş Camii] günlük bir buçuk akçe ile cüzhân olan Mahmud vefat etmiş, boş kalan göreve babası Mustafa atanmıştır (VAD, nr:1114/19).

Tablo 2: Mekteb ve Muallimhânelerin; Mevkileri, Kurucuları ve Kuruluş tarihleri

Mekteb ve Muallimhânenin Adı	Mevki	Kurucusu	Kuruluş Tarihi
Abdullah Efendi Muallimhânesi	-	Nakiboğlu Abdullah Efendi	1666 (H. 1077)
Abdürrahim Efendi Muallimhânesi	Mısri Camii Yakınlarında	Abdürrahim Efendi	15. yy
Darü'l-Kurra Muallimhânesi	Egeste Mahallesi	-	-
Hacı Abdi Muallimhânesi / Mektebi	Semerciler Çarşısı	-	-
Hacı Bayram Mektebi / Muallimhânesi	Ardıç Mhallesi	-	-
Hacı Mehmet Ağa / Tüfekçi Mehmet Muallimhanesi	Kubbeli Mahallesi	Dizdar Mehmet Ağa	-
Hacı Mustafa / Tuzcu Hacı Mustafa Mektebi	Hacı Yahya Mahallesi	Tuzcu Hacı Mustafa	-
Muhyiddin / Arabî Mektebi	-	Mevlana Muhyiddin Efendi	1669'dan önce
Musa Paşa Muallimhânesi	Molla Bahşi Mahallesi	Musa Paşa	-
Süleyman Çavuş / Felezade Muallimhânesi	Kahil Mahallesi	Felezade Süleyman Çavuş	-

2. VAKIFLAR

Bir malın sahibi tarafından toplumsal, dinî ve hayrî bir amaç için tahsis edilmesi olan vakıf, sözlükte durmak, alıkoymak, durdurmak anlamlarına gelmektedir. Fakihler ve fıkıh mezheplerine göre vakıf tanımları, kurucu unsur, hukukî nitelik, vakfolunan malın niteliği, bağlayıcılık kazanması gibi sebeplerle değişmektedir. Ebu Hanife'ye göre, vakfedilen mülkün menfaatinin hayır ciheti ve fakirlere tasadduk edilmesidir. İmam Muhammed ve Ebu Yusuf ise, menfaati insanlara ait olan mülkün, herhangi bir şahsa aitliği yoktur, Allah'ın mülkü olarak kabul edilir. Ebu Hanife'ye göre vakfedilen malın mülkiyeti, vakfedende kalmalıdır. İmameyne göre vakıf sahibinin mülkiyetinden çıkıp, Allah'ın mülkü haline gelmektedir. Osmanlılarda daha çok İmameyn'in görüşü benimsenmiştir (Günay, 2012:475-476).

Vakıflar, mülkiyet olarak: sahih ve gayri sahih; yararlananlar açısından: zürri ve hayrî; yararlanma biçimlerine göre: aynı ile faydalanılanlar, aynı ile faydalanılmayanlar olarak gruplandırılabilir. Vakfın yönetimi ve işletilmesi, vakfedilen maldan kimlerin nasıl yararlanacağı vakfedenin iradesiyle belirlenmektedir. Vakıf sahibinin konuyla ilgili şart ve beyanını içeren, vakfın tüzüğü niteliğindeki belgeye vakfiye denir (Günay, 2012: 477-478).

Vakıf hayratları arasında, eğitim ve dini nitelikte olan kuruluşlar: cami, mescit, darülkurra, darülhadis, medrese; sufilerin toplanma ve barınma yerleri: ribat, tekke, zaviye, hankah; sosyal toplanma yerleri olarak kullanılan türbeler, fakirler için yemek dağıtılan imaretler; darüşşifa, bîmaristan gibi sağlık kuruluşları; kırsal kesim ve şehirlerde yol, köprü, kervansaraylar, deniz fenerleri, kaleler, su yolları, çeşmeler, kanalizasyonlar bulunmaktadır. Vakıfların sürekliliği vakfedilen mallardan elde edilen gelirlerle sağlanmaktaydı (Yediyıldız, 2012:480). Vakıf eserleri farklı yerlerde tek başına kurulabildiği gibi kurucusunun tasarımı ve zenginliğine göre birkaç tanesi ya da hepsi aynı yerde, bir caminin çevresinde kümelenen bir külliye oluşturabiliyordu (Yediyıldız, 2012:481).

Vakıf kurumunun kökeni hususunda tartışmalar olsa da Hicretin ilk zamanlarından itibaren İslam toplumlarının siyasi, iktisadi, kültürel alanlarında önemli rolü olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise günümüz devlet anlayışına göre kamu hizmetlerini meydana getiren birçok unsur vakıflar aracılığıyla ifa edilmiştir. Yollar ve köprülerin yapımı, kütüphane, medrese ve camilerin inşaları, buralarda görev yapanların ücretleri, talebelerin bakımı vakıflar vasıtasıyla yönetilmekteydi (Yediyıldız, 2003:3).

Osmanlı'da vakıflar, ayrı bir birim olarak kadın ya da erkek bir nazır denetiminde müteveli ya da mütevelliler ile yönetilmekteydi. Osmanlı Devleti, yönetimine kattığı bölgelerde bulunan vakıfları koruyup zenginleştirmiştir. Son dönemlerinde bu ülkelerden çekilirken ise bölgede kalan vakıfların işlevlerini devam ettirebilmesi için çaba göstermiştir (Yediyıldız, 2012:485). İslam Hukukunda önemli yere sahip olan vakıflar Osmanlılar için de hayli önem arz edip, iktisadi ve sosyal yönden de önemli görevler icra etmiştir. Afyonkarahisar vakıflarını, avarız vakıfları, hayri vakıflar ve aile vakıfları olarak üç şekilde incelemek mümkündür (Yıldırım, 2003b:269).

2.1. AVARIZ VAKIFLAR

Osmanlı'nın ilk dönemlerinde ihtiyaç durumunda toplanırken, XVII. yüzyılda toplanması sürekli hale gelmiş olan örfi vergiye avarız denilmektedir. Yol, köprü, kale tamirinde çalışmak, ordu hayvanlarına ot, saman vermek, donanma için kürek yapmak bu verginin içinde yer almaktaydı (Yıldırım, 2003a:582). Avarız vakıflar, mahalle ve köylerde hayır severler ve varlıklı kişiler tarafından avarız vergilerinin toplanmasını kolaylaştırmak amacı ile kurulan vakıflardır (Yıldırım, 2003b:277). Afyonkarahisar'ın hemen hemen tüm mahallelerinde bulunan avarız vakıflarının bazıları şu şekildedir:

2.1.1.Ardıç Mahallesi Avarız Vakfı

Avarız vergileri için kurulan mahalle vakıflarındandır. Vakıfta görevli olarak müteveli ve cabi bulunmaktadır. Muharrem 1121 [Mart-Nisan 1709] tarihinde Ardıç Mahallesi'nin avarız ve nüzül vakfı olan nakitlerin iki akçe ile mütevellisi Mehmed'in, görevden çekilmesi ile yerine Seyyid Abdullah Halife vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1107/89). Muharrem 1140 [Ağustos-Eylül 1727] tarihinde Ardıç Mahallesi Avarız Vakfından olan nakitlerin cabisi olmayıp, lazım olduğundan günde üç akçe ücret ile Şaban vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1128/85).

2.1.2. Bedrik - İbik Mahallesi Avarız Vakfı

1750'li tarihlerde birleştiği düşünülen Bedrik ve İbik Mahallelerinin vergilerinin toplanması için kurulan vakıftır. Belgelerde geçen vakıf görevlileri müteveli, cabi ve nazırdır. Cemaziyelahir 1125 [Haziran-Temmuz 1713] tarihinde Bedrik Mahallesi'nin avarız ve nüzülü için vakf olunan nakitlerin bir akçe ile mütevellisi Mehmet ve cabisi Hacı Bayram nazır olup, berat ile vazifelendirilmişlerdir (VAD, nr:1107/91). Safer 1165 [Aralık-Ocak 1751-1752] tarihinde Bedrik Mahallesi Avarızına vakf olan paraların iki akçe ile mütevellisi Halil vefat etmiş, yerine Nâib Osman arzı ile Abdurrahman görevlendirilmiştir (VAD, nr:1112/75).

2.1.3. Burmalı Mahallesi Avarız Vakfı

Burmalı Mahallesi'nin avarız vergilerinin toplanmasını kolaylaştırmak amacı ile kurulan vakıftır. Günümüzde de "Burmalı Mahallesi" olarak anılan mahalle, Afyonkarahisar'da kurulan en eski mahallelerdendir. Mahalle avarızında görevli olarak müteveli bulunmaktadır. Muharrem 1121 [Mart-Nisan 1709] tarihinde Burmalı Mahallesi avarız ve nüzülüne vakf olan nakitlerin iki akçe ile mütevellisi olan Hüseyin'in görevden

çekilmesi ile Mustafa vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1107/90). Şaban 1133 [Mayıs-Haziran 1721] tarihinde Burmalı Mahallesi avarız ve nüzül nakitlerine iki akçe ile müteveli olan Mustafa'nın görevi bırakması üzerine yerine Mehmed vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1107/94). Rebiülevvel 1139 [Ekim-Kasım 1726] tarihinde Burmalı Mahallesi Avarız Vakfının iki akçe ile mütevellisi olan Molla Mehmed'in görevden çekilmesi üzerine oğlu Seyyid Hüseyin'e babasının beratı gereğince görev verilmiştir (VAD, nr:1128/84).

2.1.4. Cami-i Kebir Mahallesi Avarız Vakfı

Cami-i Kebir Mahallesi Afyonkarahisar'ın en eski mahallelerindendir ve günümüzde de aynı isimle anılmaktadır. Avarız vergilerinin ödenmesini kolaylaştırmak amacı ile kurulan avarız vakfı bulunmaktadır. Vakfın mütevellisi günlük altı akçe ile görev yapmaktadır. Şaban 1236 [Mayıs-Haziran 1821] tarihinde Camii Kebir Mahallesi Avarız Vakfının nakitlerinin günlük altı akçe ile mütevellisi olan Seyyid Hasan oğlu Seyyid Mehmet vefat etmiş, boş kalan göreve Seyyid Mehmet'in büyük oğlu Seyyid Salih getirilmiştir (VAD, nr:555/37).

2.1.5.Efecik Mahallesi Avarız Vakfı

Efecik Mahallesi "Baş Çeşme Mahallesi" olarak da anılmaktadır. Avarız vergilerinin toplanmasını kolaylaştırmak amacı ile Efecik Mahallesinde avarız vakfı kurulmuştur. Rebiülevvel 1188 [Mayıs-Haziran 1774] tarihinde Efecik Mahallesinin Avarız ve camiinin yakınlarında bulunan çeşmelerin tamir ve termimine şart olunan para vakıflarının mütevellisi Mehmet oğlu İbrahim'dir (VAD, nr:1216/18).

2.1.6. Kahil Mahallesi Avarız Vakfı

Kahil Mahallesi 17. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren kurulmuş olabilir. Mahallenin avarız ve nüzül vakfı bulunmaktadır. Müteveli ve nazır vakıfta görev yapan meslek guruplarındandır. Cemaziyelahir 1136 [Şubat-Mart 1724] tarihinde Kahil Mahallesinin Avarız için vakf olunan paraların mütevellisi olmayıp, lazım olduğundan herhangi bir ücret almadan, Allah rızası için gönüllü olan, Ahmet Halife vazifeyi almıştır (VAD, nr:1119/130). Zilkade 1143 [Mayıs-Haziran 1731] tarihinde Kahil Mahallesi Avarızına vakıf paraların mütevellisi iki akçe ile Mustafa'dır (VAD, nr:1109/91). Şaban 1189 [Eylül-Ekim 1775] tarihinde ise Kahil Mahallesinin Avarız Vakfı olan paraların ücretsiz, Allah rızası için nazırı Ahmet'tir (VAD, nr:1216/20).

2.1.7. Karakâtip Mahallesi Avarız Vakfı

Avarız ve nüzül vakfı bulunan Karakâtip Mahallesi, Afyonkarahisar'da müslüman ve gayrimüslim halkın bir arada yaşadığı mahallelerdendir (Karazeybek, 2011:73). Rebiülevvel 1194 [Mart-Nisan 1780] tarihinde Karakâtip Mahallesinin avarız için Mehmet oğlu Hasan'ın vakf ettiği paraların günlük iki akçe ile mütevellisi olan Hasan'ın vefatı üzerine Nâib Ahmet arzı ile İbrahim oğlu Mehmet vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1111/55). Rebiülevvel 1188 [Mayıs-Haziran 1774] tarihinde Karakâtip Mahallesinin Avarız için hayır sahiplerinin vakf eylediği paraların nemasından almak üzere günde iki akçe ile mütevellisi Mehmet oğlu Hüseyin'in görevi yenilenmiştir (VAD, nr:1216/18).

2.2. HAYRÎ VE EVLATLIK (AİLE) VAKIFLARI

Hayri vakıflar, vakıf haline getirilen mülklerin gelirlerinden, ilahi lütuf, sosyal nüfuz ve şöhret dışında hiçbir maddi menfaat beklenmeyen vakıflardır (Yediyıldız, 2003: 14). Kendi nesillerinin maddi ihtiyaçlarının karşılanması için kurulan vakıflar aile vakıflarıdır. Bu sebeple kurulan vakıfların yöneticiliği, tahsis edilen gelirler öncelikli

olarak vakfın kurucusunun kendi evlatlarına aitti (Yıldırım, 2003b:280). Bunların yanında birde yarı ailevi vakıflar vardır. Bu vakıflar ise hem hayrî hem de aile vakıflarının özelliklerini barındırmaktadır. Mesela bir kişi bir müessese kurar ve o müessesenin çalışanlarının ücretlerinin karşılanması için mülklerinden bir kısmını vakf eder. Vakf edilen mülklerin idaresinin, vakfın kurucusu ve sülalesinde kalmasını şart koşar. Bu durumdaki vakıflar yarı ailevi vakıflara örnektir (Yediyıldız, 2003:17).

2.2.1. Abdürrahim Mısrî Vakfı

Abdürrahim Mısrî diğer bir ifadeyle Abdürrahim Karahîsarî, alim, düşünür ve mutasavvıftır. Karahisarlı olduğu için “Karahîsarî” olarak anılmaktadır. Akşemseddin’in talebesidir ve İstanbul’un fethi sırasında Akşemseddin ile birlikte Fatih Sultan Mehmed’in yanında bulunmuştur. Üçü Türkçe biri Arapça dört eseri vardır. Babası Alâeddin-i Mısrî, kardeşi Muslihuddin’dır. Zengin ve köklü bir aileye mensup olduğu kurdukları vakıflardan anlaşılmaktadır (Erünsal, 1988:291). Zilkade 1108 [Mayıs-Haziran 1697] tarihinde Abdürrahim Efendi Camii Vakfının katibi olmayıp bir akçe ile Mehmet vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1140/283). Şaban 1170 [Nisan-Mayıs 1757] tarihinde Şeyh Abdürrahim Mısrî ve Kasım Paşa Vakfı mahsulünden almak üzere günde iki akçe ile duaguy ve iki akçe ile devirhan olan Mahmud Halife’nin beratı yenilenmiştir (VAD, nr:1110/8).

2.2.2. Ayas Bey Vakfı

15. asırda kurulduğu tahmin edilen Usta Ayas Zaviyesinin 1530 yılında yıllık geliri 600 akçe olduğu bilinen bir bahçe vakfı bulunmaktadır (Eravcı, 2007:72). Ayas Bey Vakfı da 15. asırda kurulmuş olmalıdır. Bizim ulaştığımız bilgiler ise 18. yüzyıla aittir. Rebiülevvel 1136 [Kasım-Aralık 1723] tarihinde merhum Ayas Bey Vakfından almak üzere günde bir akçe ile cüzhan olan Halil oğlu Ali vefat etmiş, yerine Molla Yusuf vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1119/130). Cemaziyelahir 1168 [Mart-Nisan 1755] tarihinde Gedik Ahmet Paşa Camiinde Hz. Osman’ın ruhu için bir akçe ile cüzhan olan Abdullah oğlu Mustafa’nın ücreti Ayas Bey Vakfından karşılanmaktadır (VAD, nr:1110:4). Yine aynı tarihte Gedik Ahmet Paşa Camiinde Akşemseddin’in ruhu için bir akçe ile cüzhan Halil’in ücreti ve Hazreti Ali’nin ruhu için bir akçe ile cüzhan olan babası Mehmet’in vefatı ile cüzhan olan Osman’ın ücreti Ayas Bey Vakfından karşılanmaktadır (VAD, nr:1110/5). Şaban 1171 [Nisan-Mayıs 1758] tarihinde Usta Ayas Mimar vakf eylediği sebze bahçesinin iki akçe ile mütevellisi Abdurrahman’dan boşalan göreve kardeşi Mahmud Halife berat gereğince vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1110/9). Rebiülevvel 1190 [Nisan-Mayıs 1776] tarihinde Gedik Ahmet Paşa Camiinin günde iki akçe ile cüzhanı olan Ahmet’in ücreti Ayas Bey Vakfından karşılanmaktadır (VAD, nr:1116/21).

2.2.3. Cemaleddin Efendi Vakfı

Cemaleddin Hamamı ve Cemaleddin Zaviyesi olarak anılan müesseseler de bulunmaktadır. Cemaleddin Vakfı muhtemelen bu müesseselerin masrafları için kurulmuş olmalıdır. Evlatlık vakıflardandır. Mutasarrıflık vazifesinin aile fertlerinde kalması evlatlık vakf olduğunu göstermektedir (Yiğit, 2019:93). Şevval 1116 [Ocak-Şubat 1705] tarihinde Cemaleddin Vakfından bir akçe ile yasin-i şerif, bir akçe ile nazır ve iki akçe ile cabi olan Mehmet vefat etmiş yerine Receb Halife vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1107/88). Muharrem 1128 [Aralık-Ocak 1715-1716] tarihinde Cemaleddin Vakfından almak üzere bir akçe ile cüzhan, bir akçe ile hafız-ı gürîstân ve bir akçe ile türbedar olan Mustafa vefat etmiş yerine nâib arzı ile kardeşi İsmail vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1107/92). Zilkade 1135 [Ağustos-Eylül 1723] tarihinde Cemaleddin Vakfından almak üzere günde bir akçe ile cüzhan ve günde üç akçe ile Yasin-i Şerif tilavet eden Recep vefat etmiş, yerine Abdullah Halife’ye vazife verilmiştir (VAD, nr:1119/130). Rebiülevvel 1136 [Kasım-

Aralık 1723] tarihinde Cemaleddin Evkafının günde iki akçe ile nazırı Recep vefat etmiş, yerine, Mehmet Halife görevlendirilmiştir (VAD, nr:1119/130).

2.2.4. Çerçi Turgud Vakfı

Çerçi Turgud olarak anılan bir zaviyenin bulunduğu bilinmektedir. Bu zaviye, 16. yüzyılda vakıf geliri en yüksek zaviyelerden biridir. Mütevellisinin ve diğer görevlilerinin vakıf şartlarına aykırı işler yapmaları ve vakıf gelirlerini kendileri için kullanmaları sebebiyle padişahın emri üzerine zaviye medreseye çevrilmiştir. Böylece vakıf gelirleri talebeler ve müderrisler için sarf edilecektir (Eravcı, 2007:69). Hurufat defteri kayıtlarında bu vakıfla ilgili bazı bilgilere rastlanmıştır. Şaban 1118 [Kasım-Aralık 1706] tarihinde Çerçi Turgud Evkafının katibi Halil'in vefatı üzerine, yerine oğlu Hasan görevlendirilmiştir (VAD, nr:1107/89).

2.2.5. Mevlevihâne Vakfı

Mevlânâ Celâleddin Rumî'ye tabi olanların tarikatına "Mevlevîlik" denilmektedir. Konya Mevlana Dergâhından sonra en önemli Mevlevi Asitanesi kabul edilen Mevlevihâne, Afyonkarahisar Mevlevihânesidir. Günümüzde, Mevlevi Camii ya da Türbe Camii olarak bilinmektedir (Tanrıokur, 2001:418). Germiyoğlu Yakup Bey Mevlevihâne için; Küçükkalecik, Ortakalecik, Büyükkalecik köyleri ile Deper (Ataköy), Kışlacık, Kozluca, Çukurköy gibi yerleri vakf etmiştir. Yakup Bey'in 1316 tarihli kaybolan Vakfiyesi Yıldırım Bayezid'in emri ile 1392'de yenilenmiştir. II. Yakup Bey'in 1422 tarihli vakfiyesinde ise Atanos, Sarıcaova, Ağaçayı ve Gezler gibi köyleri Mevlevihâneye vakfettiği görülür. Mevlevihane çeşitli bağışlar ve vakfedilen mülkler sayesinde zengin gelirlere sahip olmuştur (Tanrıokur, 2001:418). Recep 1129 [Haziran-Temmuz 1717] tarihinde Mevlanazâdeye şart olunan dükkanlar, mezraa, han ve hamama bakma görevi atama ile vakfın evlatlarından Mehmet'e verilmiş, vakfın mutasarrıfı olan Şerife İsmihan vefat etmiş yerine Seyyid Mehmet vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1107/92).

2.2.6. Mezaristan - Gûristân Vakfı

Afyonkarahisar mezaristanı için kurulmuş vakıftır. Rebiülevvel 1148 [Temmuz-Ağustos 1735] tarihinde gûristân evkafının nezareti kimsede olmadığı ve gerekli olduğu için Mutasarrıf Mehmet arzı ile Süleyman Halife iki akçe ile vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1109/95). Şaban 1153 [Ekim-Kasım 1740] tarihinde gûrhâne mezaristan evkafının iki akçe ile Seyyid Ahmet'in vefatı üzerine mütevellisi olan Mehmet Halife görevden çekilmiş, yerine oğlu Ömer Halife vazifeye gelmiştir (VAD, nr:1109/100).

2.2.7. Muhyiddin İbni Taceddin Vakfı

Adından anlaşılacağı üzere Muhyiddin İbni Taceddin adında bir zat tarafından kurulmuş olmalıdır. Safer 1172 [Ekim-Kasım 1758] tarihinde Gedik Ahmet Paşa Camiinde, Muhyiddin İbni Taceddin Vakfı olan bir kıta bahçenin fazlasından almak üzere ser mahfil ve cüzhan olan Halil vefat etmiş yerine oğlu Mehmet Tahir vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1110/10).

2.2.8. Niğmetullah Vakfı

Sultan Alaaddin ya da Niğmetullah Vakfı olarak anılmaktadır (Yiğit, 2009:89). Peygamber Efendimizin ruhu için Kur'an okuyanlar ve cüzhanların bazılarının ücretleri bu vakıftan karşılanmaktaydı. Rebiülahir 1136 [Aralık-Ocak 1723-1724] tarihinde Niğmetullah vakfından maaşlı, günlük iki akçe ile cüzhan olan Recep vefat etmiş yerine Abdurrahim Halife vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1119/130). Cemaziyelevvel 1136 [Ocak-

Şubat 1724) tarihinde Niğmetullah Vakfından almak üzere günde iki akçe ile Enbiya-i mürselin'in ruhu şerifleri için Kur'an-ı azimüşşan tilavet eden Recep vefat etmiş, yerine Mehmed Halife görevlendirilmiştir (VAD, nr:1119/130). Cemaziyelahir 1168 [Mart-Nisan 1755] tarihinde Niğmetullah Vakfının iki akçe ile mütevellisi Hüseyin'in vazifesi yenilenmiştir (VAD, nr:1110/5).

2.2.9. Süleyman Efendi – Süleyman Çavuş Vakfı

Süleyman Çavuş Camii ve muallimhânesi de bulunmaktadır. Halk arasında Felezade Süleyman Çavuş olarak da bilinmektedir. Ayrıca cami, Ot Bazarı Camii adı ile de anılmaktadır. Evlatlık vakıflardan olan Süleyman Çavuş Vakfı, muhtemelen cami ve muallimhâne görevlilerinin ücretlerinin karşılanması için kurulmuş olmalıdır. Muharrem 1141 [Ağustos-Eylül 1728] tarihinde Süleyman Efendi Vakfının evladiyet üzere mütevellisi olan Hacı Mehmet'in vefat etmesi üzerine birer akçe ücret ile kızları Ayşe ve Ayda vazifeye getirilmiştir (VAD, nr:1139/124).

2.3. VAKIF GÖREVLİLERİ

2.3.1. Cabi

Tahsildar anlamına gelen cabi sözcüğü, cizye ve haraç ile vakıf kiralarını toplayanlar için kullanılan bir tabirdir. Fatih vakfiyelerinde çeşitli şekillerde kullanıldığı gibi esnaf gruplarına göre de (kumaşçılar cabiliği, mumcular cabiliği vb.) sınıflandırılmıştır. Tanzimattan sonra "tahsildar" tabiri kullanılmıştır (Pakalın, 1993:253). Şaban 1123 [Eylül-Ekim 1711] tarihinde Abdullah Efendi Vakfından almak üzere iki akçe ile cabi Hacı Hüseyin vefat etmiştir, yerine Mustafa göreve getirilmiştir (VAD, nr:1107/90). Safer 1136 [Ekim-Kasım 1723] tarihinde Cemaleddin Vakfının iki akçe ile cabisi olan Receb'in vefat etmesi ile yerine İsmail getirilmiştir (VAD, nr:1107/95). Cemaziyelahir 1173 [Ocak-Şubat 1760] tarihinde Çavuşbaş Mescidi Vakfının iki akçe ile cabisi olan Abdullah vefat etmiş, boş kalan göreve Nâib Mustafa arzı ile Mustafa Halife gelmiştir (VAD, nr:1110/12). Rebiülahir 1195 [Mart-Nisan 1781] tarihinde At Bazarı Camii Evkafının atama ile vazifelendirilen cabisi Mustafa, çocuğu olmadığı halde vefat etmiş, boş kalan göreve Nâib Lütfullah arzı ile Seyyid Mehmet geçmiştir (VAD, nr:1111/56).

2.3.2. Katip

Bir resmi daire veya büyük bir zatın yanında yazı yazmakla görevli memur, yazıcı, bitikçi anlamlarına gelmektedir (Sami, 2010:1136). Vakıf mütevellisinin sekreteri ve yardımcısı olup vakfın gelir ve giderlerinin kaydedilmesinden sorumlu olan kişidir (Öntuğ, 2016:1086). Şaban 1118 [Kasım-Aralık 1706] tarihinde Çerçi Turgut Vakfının katibi olan Halil'in vefat etmesi üzerine oğlu Hasan vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1107/89).

2.3.3. Mutasarrıf

Tasarruf eden anlamına gelen mutasarrıf Arapça bir kelimedir. Gayr-i menkul mal sahipleri hakkında kullanılır (Pakalın, 1993:586). Cemaziyelahir 1173 [Ocak-Şubat 1760] tarihinde Çavuşbaş Camii Vakfının gönüllü olarak, karşılıksız mutasarrıfı olan Yusuf oğlu Hasan Halife kendi rızası ile görevden el çekmiş, yerine Nâib Mustafa arzı ile İvaz Halife vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1110/12).

2.3.4. Müteveli

Vakıf işleri ve vakfiye şartlarını şer'î hükümler çerçevesinde idare eden kişiler için kullanılan tabirdir. Müteveli vâkıfın şartı ile ya da kadı arzı ile atanmaktadır. Vakıflarda tasarruf hakkı müteveliye aittir (Pakalın, 1993:640). Şevval 1118 [Ocak-Şubat 1707] tarihinde Cemaleddin Vakfına meşrutiyet üzere müteveli olan Ahmet vefat etmiş yerine kızı Ayşe eski berat ile vazifeye gelmiştir (VAD, nr:1107/89). Muharrem 1132 [Kasım-Aralık 1719] tarihinde Cemaleddin Efendi Vakfının evladiyet ve meşrutiyet üzere mütevellisi olan Ayşe vefat etmiş yerine oğlu Mehmed müteveli olmuştur (VAD, nr:1107/93). Zilkade 1172 [Haziran-Temmuz 1759] tarihinde Niğmetullah Vakfının mütevellisi iki akçe ücret ile Hüseyin'dir (VAD, nr:1110/11). Safer 1173 [Eylül-Ekim 1759] tarihinde Cami-i Kebirin tamir ve termimine [onarım] vakf olunan nakitlerin atama ile mütevellisi olan Mehmed Halife'nin beratı yenilenmiştir (VAD, nr:1110/12). Cemaziyelahir 1173 [Ocak-Şubat 1760] tarihinde Molla Bahşi Mahallesi Avarız Vakfının mütevellisi olmayıp, lazım ve mühim olduğundan Allah rızası için gönüllü olan el-Hacc Ahmed oğlu Ahmed, Nâib Mustafa arzı ile vazifelenmiştir (VAD, nr:1110/12).

2.3.5. Nâzır

Sözlük anlamı bakan, nazar eden demektir. İdare ve nezaret eden kişiler için kullanılır (Sami, 2010:1449). Vakfın işlerini kontrol edip vakıf mütevellisini teftiş etmekle görevlidir (Öntüğ, 2016:1086). Rebiülahir 1117 [Temmuz-ağustos 1705] tarihinde Kasım Paşa Camiinin nakit vakıfları için nazır lazım olduğundan Himmet Halife vazifeye getirilmiştir (VAD, nr:1107/88). Rebiülevvel 1136 [Kasım-Aralık 1723] tarihinde Cemaleddin Evkafının iki akçe ile nazırı Receb'ten boş kalan göreve Mehmet getirilmiştir (VAD, nr:1107/95). Cemaziyelahir 1173 [Ocak-Şubat 1760] tarihinde Molla Bahşi Mahallesi Avarız Vakfının nazırı yoktur ve bir nazır lazım ve mühim olduğundan gönüllü olan Hasan oğlu Osman, Nâib Mustafa arzı ile vazifeyi almıştır (VAD, nr:1110/12).

SONUÇ

Hurufat defteri kayıtlarından 18. yüzyılda Afyonkarahisar'da bulunan eğitim kurumları; Abdullah Efendi Muallimhânesi, Abdürrahim Efendi Muallimhânesi, Alaca Medrese, Cacabey Medresesi, Darü'l-kurra Muallimhanesi, Fazlullah Paşa Medresesi, Hacı Abdi Muallimhânesi, Hacı Bayram Mektebi, Hacı Mehmet Ağa Muallimhânesi, Hacı Mustafa Mektebi, Muhyiddin Arabi Mektebi, Musa Paşa Muallimhânesi, Kasım Paşa Mektebi, Sülayman Çavuş Muallimhânesi'dir. Ardıç, Bedrik-İbik, Burmalı, Cami-i Kebir, Efecik, Kahil, Karakâtip Mahallelerinin avarız vakıfları incelenmiştir. Abdürrahim Mısrî, Ayas Bey, Cemaleddin, Çerçi Turgut, Mevlevihâne, Mezaristan, Niğmetullah gibi evladî ya da hayrî vakıflar ile Cabi, Katip, Mutasarrıf, Müteveli, Nazır gibi buralarda bulunan görevliler tespit edilmiştir. Afyonkarahisar'da Osmanlı hakimiyetinin başlaması ile birlikte, eğitim, sanat ve kültür alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Şehrin hemen her yerinde sıbyan mektepleri ve medreseler açılmıştır. Eğitim kurumlarının açılması sosyokültürel hayatın şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir. Vakıflar aracılığıyla kurulan eğitim müesseseleri, kadılar tarafından denetlenerek gözetim altında tutulmuştur.

KAYNAKÇA

VAD. nr. 555-37.

VAD. nr. 1107-88/89/90/91/92/94/95.

VAD. nr. 1108-49.

VAD. nr. 1109-91/95/98/100.

VAD. nr. 1110-4/5/8/9/10/11/12.

VAD. nr. 1111-55/56.

VAD. nr. 1112-70/73/75.

VAD. nr. 1114-17/18/19.

VAD. nr. 1115-15.

VAD. nr. 1116-21.

VAD. nr. 1119-130.

VAD. nr. 1125-30/31.

VAD. nr. 1128-84/85.

VAD. nr. 1139-124.

VAD. nr. 1140-283.

VAD. nr. 1216-18/20.

Akyüz, Y. (2008). Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000- M.S. 2008), Ankara.

Baltacı, C. (?). "Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim", Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 446-462.

Baltacı, C. (2004). "Mektep", *DİA*, Cilt:29, 6-7.

Bozkurt, N. (1993). "Darülkurra", *DİA*, Cilt:8, 543-545.

Bozkurt, N. (2004). "Mektep", *DİA*, Cilt:29, 5-6.

Emecen, F. (1988). "Afyonkarahisar", *DİA*, Cilt:1, 443-446.

Eravcı, M. (2007). "Osmanlı Dönemi Afyonkarahisar Kazası Tekke ve Zaviyeleri", VII. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 18-20 Nisan 2005, 65-75.

Erünsal, İ. E. (1988). "Abdürrahim Karahisarî", *DİA*, Cilt:1, 291-292.

Evliya Çelebi. (2005). Evliye Çelebi Seyahatnamesi, (Haz: Y. Dağlı, S. A. Kahraman ve R. Dankoff), İstanbul.

Doğan, R. (1997). "Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:37, 407-442.

- Günay, H. M. (2012). “Vakıf”, *DİA*, Cilt:42, 474-479.
- İlgar, Y. (1990). “Tarih İçinde Afyonkarahisar’da Kaybolan Eserimiz “Umur Bey Külliyesi””, I. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 10-11 Mayıs 1990.
- İlgar, Y. (2020). “Afyonkarahisar’da Eğitim Tarihi-13” Kocatepe, 28 Mart.
- İpşirli, M. (2003). “Medrese”, *DİA*, Cilt:28, 327-333.
- Karazeybek, M., Polat, Z. ve İlgar Y. (2005). Afyonkarahisar Vakıf Eserleri, Ankara.
- Karazeybek, M. (2011). XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Afyonkarahisar Şehri: Fiziki, Sosyal ve Ekonomik Yapı İncelemesi, Afyonkarahisar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Afyonkarahisar.
- Kazıcı, Z. ve Ayhan, H. (2010). “Talim ve Terbiye”, *DİA*, Cilt:39, 515-523.
- Keskin, M. Ç. (2019). “Umur Bey Taş Vakfiyesi: Esin ve İçerik Üzerine Bir Değerlendirme”, *Osmanlı Araştırmaları*, LIII, 121-151.
- Öntuğ, M. M. (2016). “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Damat İbrahim Paşa’nın Nevşehir’deki Vakıf Eserlerinin Durumu Hakkında”, II. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu, 2-3-4 Mayıs 2016, 1076-1113.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Terih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul.
- Sami, Ş. (2010). *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul.
- Şahin, G. (2002). “XVII.Yüzyılın Sonlarında Afyonkarahisâr Sancağının İdarî ve Fizikî Yapısı (554 Numaralı Afyon Şer’iyye Sicilli’ne Göre)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt:XVII, Sayı:2, 39-57.
- Şimşek, A. (2006). “Cacabey ve Medresesi”, Kırşehir.
- Tanrıokur, Ş. B. (2001). “Karahisar Mevlevihanesi”, *DİA*, Cilt:24, 418-421.
- Yediyıldız, B. (2003), XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi, Ankara.
- Yediyıldız, B. (2012). “Vakıf”, *DİA*, Cilt:42, 479-486.
- Yıldırım, M. Z. (2003a). “Avarız Defterleri ve 2567 Numaralı Avarız Defterine Göre XVII-XVIII. Yüzyılda Karahisar-ı Sahib Sancağı’nın Sandıklı, Çola-âbad ve Karamık Kazaları”, VI. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 10-11 Ekim 2002, 581-608.
- Yıldırım, M. Z. (2003b). Karahisar-ı Sahib Sancağı’nın İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720- 1750), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara.
- Yılmaz, Ö., Karazeybek, M., Küpeli, Ö. Ve İlgar, Y. Anılarda Afyonkarahisar, (Haz: M. Uyan).

Yiğit, H. (2019). Hurufat Defterlerine Göre Afyonkarahisar Şehri (XVIII. Yüzyıl), Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Uşak.

Kalenderoğlu, A. K. “Otpazar (Köprübaşı) Camii”, <https://afyonprestij.com/otpazar-koprubasi-camii> (04.05.2021).

Oocities, <https://www.oocities.org/afyonumtr/turizmkultur/medreseler.htm> (23.03.2021).

Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı, <https://afyon.ktb.gov.tr> (08.11.2020).